

Pavla Hradilová

Konzervace fragmentů obuvi nalezené při antropologickém průzkumu dietrichsteinské hrobky v Mikulově

V roce 2000 byl zahájen archeologický a antropologický výzkum dietrichsteinské hrobky v Mikulově. Průzkum kosterních pozůstatků některých členů knížecí rodiny započal spolu s generální opravou chátrající hrobky. Tato oprava se netýkala pouze stavby, ale také interiérů včetně dřevěných katafalků a některých rakví na nich postavených.

V roce 1623 nechal František kardinál Dietrichstein (1570–1636) v dolní části náměstí vystavět loretánskou kapli jako kopii italské Santa Casy v Loretu. V padesátých letech 17. století nad ní byl dle návrhu architekta Giovannio Giacoma Tencally dostavěn kostel sv. Anny a již v roce 1669 v něm byla vybudována rodinná hrobka Dietrichsteinů. Podle projektu Jana Bernarda Fischera z Erlachu nechal kníže Leopold z Dietrichsteina kostel přestavět – chrám získal dvě věže a impozantní kamennou fasádu ve stylu římského baroka. Kostel však v roce 1784 vyhořel a zachráněné rakve byly uloženy v kostele sv. Václava.

Kníže František Josef z Dietrichsteina nechal v letech 1845–1852 podle projektu architekta Heinricha Kocha přestavět ruiny kostela na výstavnou hrobku svého rodu. Z kněžiště byla vytvořena hrobní kaple, propadlá klenba hlavní lodi se již neobnovila a otevřený prostor dal vzniknout parkovému nádvoří, jemuž dominuje socha knížete Františka Dietrichsteina, vytvořená Emanuele Maxem. Boční kaple byly upraveny na sály sloužící k uložení rakví, které sem byly navráceny v roce 1852. Kromě nich sem byly převezeny ostatky většiny členů rodu, kteří zemřeli a byli pochováni v cizině.

V hrobce bylo pohřbeno 45 členů rodiny Dietrichsteinů. Některé z rakví v dřívějších dobách poškodili zloději, kteří v nich hledali cennosti, jiné byly porušeny stárnutím a rozpadem materiálu. Kosterní pozůstatky z poškozených rakví musely být před opravou hrobky v roce 2000 vyjmuty, a proto byl dán souhlas s provedením antropologického průzkumu. Ten provedla Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Při terénním výzkumu byly vyzvednuty z poničených rakví kosterní pozůstatky spolu s pohřební výbavou a situace byla zdokumentována. Některé z rakví obsahovaly různé předměty, např. drobné šperky, byly tu zbytky textilu a hobliny z vystýlky a také fragmenty usňové a textilní obuvi. Byla jsem pověřena provést konzervaci těchto předmětů a pokusit se zachránit fragmenty obuvi před úplným rozpadem.

Nálezová zpráva:

Usňový materiál byl nalezen při antropologickém průzkumu u pozůstatků z rakve:

- knížete Maxmiliána II. Dietrichsteina (1596–1655)
- knížete Waltera Xavera Dietrichsteina (1664–1738)
- hraběte Raimunda Josefa Dietrichsteina (1679–1682)
- kněžny Marie Anny Josefy Dietrichsteinové (1705–1764)

Rakve prvních třech jmenovaných Dietrichsteinů byly vykradeny, rakev kněžny Marie Anny Josefy byla poškozena, ale vykradena nebyla, takže její obsah zůstal nedotčen. Ve všech jmenovaných rakvích byly kromě jiných předmětů nalezeny fragmenty obuvi, které mi byly předány ke konzervaci.

Fragmenty obuvi z rakve Maxmiliána II. Dietrichsteina

Maxmilián (1596–1655), synovec kardinála Františka Dietrichsteina, získal roku 1612 dědičný titul knížete. Měl významné postavení v politickém dění státu. Působil ve službách

Nádvoří hrobky se sochou Františka Josefa Dietrichsteina. (foto Pavla Hradilová)

císaře Rudolfa II. a v roce 1636 se stal moravským zemským hejtmanem. V letech 1648–1655 byl hofmistrem císaře Ferdinanda III. Mikulovské panství převzal v době, kdy vrcholila třicetiletá válka. Byl dvakrát ženatý – roku 1621 si vzal za manželku Annu Marii Liechtensteinovou z Valtic (1597–1638), s níž měl 12 dětí, dva roky po její smrti se oženil s Žofií Anežkou Mansfeldovou (1626–1677), s níž měl pět dětí.

Pohled do bočního sálu s uloženými rakvemi. (foto Pavla Hradilové)

Tato historicky zajímavá postava vzbudila silný zájem antropologů a historiků. Poškozená rakev s nápisem uvádějícím, že je v ní uložen Maxmilián II., byla proto velmi pečlivě prozkoumána. V rakvi, která byla vykradena a jejíž obsah byl zcela zpřeházen a poničen, však neležely kosterní pozůstatky muže, ale ženy. Identitu ženy pohřbené zde místo knížete se podařilo zjistit po důkladném prozkoumání obsahu rakve. Mezi předměty v ní uloženými byl nalezen zlatý snubní prsten, který měl na vnitřní straně vyrytý nápis: BRACHIUM SFXAVER YAH 1817. Tento nápis pomohl identifikovat ženu jako hraběnkou Rosu Dietrichsteinovou, rozenou Wallisovou zur Karighmain.

O hraběnce Rose Dietrichsteinové máme jen málo historických informací. Víme, že se narodila v roce 1792 a že se 30. května roku 1817 provdala za Františka Xavera Dietrichsteina, s nímž měla tři dcery. Zemřela v roce 1844, tedy o 189 let později než kníže Maxmilián II. Proč se její ostatky dostaly do rakve určené knížeti Maxmiliánu II. a co se stalo s ostatky knížete, netušíme. Víme jen, že v mikulovské hrobce neměla vlastní rakev a s největší pravděpodobností byla původně pohřbena jinde.

Také fragmenty obuvi nalezené s ostatky odpovídají svým stříhem a velikostí obuvi ženské, nikoliv mužské. Pouze malé zbytky usňových fragmentů jsou z jiného druhu obuvi.

Nálezová situace:

Velká kovová rakev byla dlouhá 212 cm, široká u hlavy 75 cm a u nohou 70 cm. Tato rakev byla jednoznačně určena pro knížete Maxmiliána II., jak dokazují nápisy na ní. Uvnitř se nacházely pozůstatky dvou dřevěných rakví, které byly zcela zničeny zloději.

Hraběnka byla pohřbena v hedvábném rubáši a kožené obuvi. Rubáš i obuv se zachovaly pouze ve fragmentech, ze kterých není možné provést rekonstrukci původního vzhledu. V rakvi byly nalezeny další předměty – zbytky dvou křížků, dvou růženců, přívěšek se smaragdem a zlatý medailon, dále již zmíněný zlatý snubní prsten a smaltovaný přívěšek na řetízku.

Obuv nalezená v rakvi byla zhotovena z třísločiněné hověžiny, teletiny a kozinky. Zadržovala se pouze podešev se stélkou z jedné boty a drobné fragmenty ze svršků obuvi. Podešev je dlouhá 210 mm a byla zhotovena z hověžiny o síle 2 mm. Stélka byla vyrobena z teletiny, svršek z jemné kozinky.

Konzervační postup:

Fragmenty usní byly po vyjmutí z rakve vysušené, zkrěhlé a zdeformované. Jejich povrch byl znečištěný a pokrytý bílými a žlutými částicemi mikroorganismů.

Konzervace spočívala především v desinfekci a důkladném odstranění mikroorganismů z povrchu usní. Z tohoto důvodu byly předměty dlouhodobě podrobeny působení par butylalkoholu v uzavřeném prostředí exikátoru.

Pro obnovení plastičnosti usní s následným obnovením tvaru bylo nutné provést opakované zábaly jednotlivých fragmentů do buničité vaty napuštěné isopropylalkoholem s malým množstvím destilované vody. (Zábaly částečně vrátí usním plastičnost a místy odstraní i nečistoty z povrchu předmětu.) Tento postup byl opakován individuálně podle poškození usňové hmoty. Dočištění bylo provedeno aktivní pěnou bez promáčení usní. (Mokrý ušň by při vysychání znovu ztvrdla.) Obnovení tvaru usně mírně provlhlé po isopropylalkoholových zábalách se provádělo obuvnickou kostkou – opatrně a jen malým tlakem. Mírně vlhký povrch usní byl dále promazán a dotukován tukovací směsí.

Usňových fragmentů z obuvi hraběnky Rosy Dietrichsteinové bylo jen malé množství, proto nebylo možné provést rekonstrukci této obuvi.

Fragmenty obuvi z rakve knížete Waltera Xavera Dietrichsteina

Kníže Walter Xaver Dietrichstein (1664–1738) působil jako kanovník v Olomouci, avšak vzhledem ke zhoršujícímu se zdravotnímu stavu svého staršího bratra Leopolda

Ignáce, majitele mikulovského panství, opustil duchovní dráhu a po jeho smrti v roce 1708 panství převzal. V letech 1701–1702 byl nejvyšším zemským sudím a následně potom 12 let nejvyšším komorníkem markrabství moravského.

V roce 1687 se oženil se Zuzanou Liborií Morkovskou ze Zástřízl, která zemřela v roce 1691 bezdětná. Jeho druhou ženou se stala roku 1693 Karolína Maxmiliána, hraběnka z Pruskova, s níž měl 10 dětí.

Nálezová situace:

Kníže Walter Xaver byl pohřben v dobře zachované kovové rakvi, která se zdála být nepoškozená. Dlouhá je 206 cm, u hlavy šířky 93 cm, u nohou 80 cm. Po otevření víka však bylo jasné, že byla

Walter Xaver, kníže Dietrichstein

Fragmenty obuvi z rakve knížete Waltera Xavera Dietrichsteina (foto Pavla Hradilová)

také vykradena. Její obsah byl zpréházen, vnitřní dřevěná rakev byla zcela zničená. Na prknech dřevěné rakve i pod nimi se nacházely roztroušené kosti dvou jedinců. Přítomnost kostí neznámého muže malého vzrůstu, který byl nalezen v rakvi spolu s kosterními pozůstatky knížete, zůstává neobjasněna.

Z pohřebního inventáře se zde našla dlouhá hůl, zbytky punčoch a obuvi, paruka, části růžence a fragment kříže. Všechno, včetně kosterních pozůstatků, bylo téměř zničeno.

Fragmenty obuvi byly nalezeny ve spodní části rakve spolu se zbytky punčoch, paruky a růžence. Jednotlivé dílce obuvi byly napadeny mikroorganismy, povrch usní byl výrazně znečištěn. Useň byla vysušená, zkrchlá a zdeformovaná, na podpatcích se nacházela masa neznámého původu s přichycenou tenkou dřevěnou hmotou – pravděpodobně hoblinami z výplně rakve.

Usňové fragmenty pocházejí z pánské rámové obuvi se skosenou špičkou. Zachována zůstala pouze podešev, stélka, dřevěný podpatek potažený usní, řemínek s kovovou sponou a drobné fragmenty ze svršků. Délka podešve je 235 mm, materiál, ze kterého byla zhotovena, je tříslučinná hovězina o síle 3 mm. Svršek obuvi byl zhotoven z jemné kozinky. Spona připevňovaná k řemínku je z obecného kovu, pravděpodobně železná, s výraznými korozními změnami povrchu. Šicí nitě se nezachovaly. (Šití se vlivem vlhkého a degradačního procesu v rakvi většinou rozpadá.) Podpatky mají výšku 40 mm, jsou dřevěné, potažené tenkou hovězinou. Jejich nášlapní část byla překryta hovězínovým plátkem o síle 3,5 mm.

Konzervační postup:

Silně znečištěnou a mikroorganismy napadenou useň bylo nutné nejprve dlouhodobě desinfikovat působením par butylalkoholu v uzavřeném prostředí exikátoru. Čištění povrchu usní bylo provedeno aktivní pěnou, bez promáčení hmoty. Pro změkčení ztvrdlé a křehké usně a částečnou obnovu původního tvaru se opakovaly zábaly z buničité vaty napuštěné izopropylalkoholem s malým množstvím destilované vody. V ještě vlhkém stavu byly fragmenty usní vyrovnány obuvnickou kostkou a promazány tukovací směsí.

Kovová spona byla nejprve sejmuta z řemínku. Prozkoumáním materiálu bylo zjištěno, že se nejedná o předmět s kovovým jádrem, ale o amorfní hmotu vytvořenou korozními

produkty. Konzervace spony byla provedena samostatně a spočívala v mechanickém odstranění nečistot z povrchu, vylouhování chloridových iontů a následnou stabilizací rzi. Původní tvar spony se podařilo obnovit pouze částečně.

Dřevo podpatků bylo vyčištěno destilovanou vodou se smáčedly, potahová useň podpatků byla čištěna samostatně aktivní pěnou. Povrch potahových usní byl ještě tvarován a dotukován.

Z obuvi Waltera Xavera Dietrichsteina se zachovaly pouze obě podešve, potažené dřevěné podpatky, obě stélky, řemínek se sponou, drobné fragmenty ze svršku a ztužovací klíny, které se vkládají mezi stélku a podešev. Rekonstrukci této obuvi proto nebylo možno provést.

Fragmenty obuvi z rakve hraběte Raimunda Josefa Dietrichsteina

Hrabě Raimund Josef Dietrichstein (1679–1682) byl osmnáctým dítětem knížete Ferdinanda Josefa Dietrichsteina (1636–1698) a jeho ženy kněžny Marie Alžběty rozené z Eggenberka. Zemřel v dětském věku na úplavici.

Nálezová situace:

Hrabě Raimund byl pohřben v dřevěné rakvi, která byla vložena do vnější kovové rakve. Její délka byla 105 cm, šířka u hlavy 40 cm a šířka u nohou 35 cm.

Víko kovové rakve bylo zloději vypáčeno. Dřevěná rakev uvnitř měla původní malovanou výzdobu s bílým křížem na víku.

Uvnitř dřevěné rakve se nacházely pozůstatky malého dítěte. Kostí byly obaleny změtí hoblin a látky. Po důkladném prozkoumání jejího obsahu se ukázalo, že velký kus látky jsou pohřební šatečky dochované ve výborném stavu. Kromě textilu zde byly nalezeny i fragmenty usňové obuvi. Jedná se o dětskou rámovou obuv se skosenou špičkou, zhotovenou z třísloniněné hověžiny a teletiny.

Z obuvi se zachovaly podešve délky 135 mm, které byly zhotoveny z hověžiny 2 mm silné. K nim přiléhají stélky z teletiny. Dále se zachovala střední rámová část obuvi a patní části – opatky z obou botiček. Svrchní část obuvi se však nedochovala.

Mikroskopickému rozboru byly podrobeny malé fragmenty výrazně degradované usně. Jsou velmi drobné, do 0,5 cm, po okrajích a na povrchu mají červené zbarvení. Izolací těchto fragmentů a ponořením do speciálního roztoku se barevné částice uvolnily do filtračního papíru ve formě nachových skvrn. Jedná se o tzv. „červený rozpad“ způsobený biochemickým degradačním procesem, který je provázen produkcí tzv. tříslové červeně. Uvedený poznatek svědčí o tom, že useň z této obuvi prodělala nejhlubší degradaci, zřejmě v důsledku mikroklimatických poměrů, v nichž se nacházela.

Konzervační postup:

Nejprve bylo nutné odstranit mikroorganismy, které se vyskytovaly na povrchu usní ve formě malých bílých a žlutých ložisek. Desinfekce povrchu usní byla provedena dlouhodobým působením par butylalkoholu v uzavřeném prostředí exikátoru.

Usňové díly dětské obuvi byly vysušené a znečištěné, jejich povrch bylo proto nutné nejprve očistit a potom změkčit. Fragmenty obuvi byly čištěny aktivní pěnou, bez promáčení povrchu. Po změkčení jednotlivých dílců opakovanými zábaly z buničité vaty napuštěné isopropylalkoholem s malým množstvím destilované vody bylo provedeno, ještě ve vlhkém stavu, opatrné vyrovnání do původního tvaru. Poněvadž se jednalo o usně napadené „červeným rozpadem“, tedy korozi usní, byla konzervace povrchu realizována opakovaným napouštěním tukovací směsí obsahující mimo ostatních zvláčňujících složek i včelí vosk, který chrání povrch výrazně degradovaných usní.

Z dětské obuvi dvouletého Raimunda Josefa Dietrichsteina se zachovaly usňové fragmenty pouze z podešve, stélky a patní části. Domnívám se proto, že svršek této obuvi byl zhotoven z textilních dílců, které podlehly rozpadu, případně z jemné kozinky nebo teletinky, u níž došlo k hlubokému rozpadu – korozi usní, jejíž zbytky se nezachovaly.

Fragmenty obuvi z rakve kněžny Marie Josefy Dietrichsteinové. (foto Pavla Hradilová)

Fragmenty obuvi z rakve kněžny Marie Anny Dietrichsteinové

Marie Anna Josefa Dietrichsteinová, rozená Khevenhüllerová (1705–1764), byla ženou knížete Karla Maxmiliána Filipa Dietrichsteina (1702–1784). Narodila se 15. dubna 1705 v Klagenfurtu, za knížete se provdala 2. září 1725. Měli spolu 10 dětí. Zemřela ve Vídni 8. září 1764. Karel Maxmilián byl roku 1745 jmenován dvorským maršálem a svůj život na dlouho spojil se dvorem císařovny Marie Terezie. Marie Anna jako přítelkyně Marie Terezie měla u císařského dvora velmi dobré postavení.

Nálezová situace:

Kněžna Marie Anna byla pohřbena v kovové rakvi, jejíž víko bylo poškozeno. Rakev však nebyla vykradena, a proto kosterní pozůstatky i nálezy se zachovaly ve velmi dobrém stavu. Kněžna Marie Anna ležela na zádech, v natažené poloze. Na sobě měla šaty s dlouhými rukávy zhotovené z tmavé látky, pravděpodobně černé nebo hnědé. Krinolína byla bohatě zdobena volány. Kněžna neměla šaty oblečeny, pouze nasunuty na pažích.

Obuv kněžny Marie Anny byla zhotovena z tříslučiněné usně a textilu. Podešev byla vyrobená z hověžiny o síle 2,5 mm, stélka z teletiny. Podpatky jsou dřevěné, potažené teletinou. Svršek obuvi byl zhotoven z hedvábného vyšívavého brokátu béžové barvy s pravidelným rostlinným ornamentem hnědé barvy.

Obuv se zachovala v poměrně dobrém stavu. Velikost textilního svršku je 230 mm, výška dřevěné části podpatku je 70 mm, síla usňového nášlapového plátku podpatku je 2 mm. Na textilním svršku se zachovaly šicí nitě a ozdobné stužky, kterými byly v bočních a zadních partiích překryty šité spoje. Textilní fragmenty mají plátňovou vazbu. Jsou vyrobeny z rostlinného materiálu, který se štěpí v podélném směru.

Konzervační postup:

Svršek a spodek obuvi byly zhotoveny z rozdílných materiálů – z usně a textilu. Tyto materiály byly ošetřeny samostatně. Společně byla provedena pouze dlouhodobá desinfekce parami butylalkoholu.

Hedvábný brokát svršku byl čištěn nejprve mechanicky štětcem. Mokrou cestou byl dočištěván destilovanou vodou se smáčedlem – aplikací přes měkkou buničinu s postupným vysoušením při pokojové teplotě. Šicí nitě se zachovaly pouze u textilních částí, u usňových fragmentů podlehly úplnému rozpadu. Textilní svršek s uvolněným šitím byl tvořen třemi konstrukčními částmi. Provedla jsem jejich spojení metodou reverzibilního bodového tepelného lepení. Stejným způsobem byly přichyceny také uvolněné stužky překrývající švy a začišťení horního okraje svršku. Dřevěné části podpatků byly vyčištěny mechanicky a aktivní pěnou.

Usňové části, které byly po vyjmutí z rakve vysušené, zkřehlé a deformované, byly vyčištěny aktivní pěnou, bez promáčení povrchu. Potom byly postupně změkčeny zábaly buničité vaty napuštěné izopropylalkoholem s malým množstvím destilované vody. Tvarováním ještě vlhké usně obuvnickou kostkou a pod mírným tlakem byl částečně obnoven její původní tvar. V mírně vlhkém stavu byly usňové části dále promazány a dotukovány. Na závěr byla pomocí podpěrného kopyta provedena rekonstrukce tvaru této obuvi.

Závěrečné stanovisko

Usňový materiál, u kterého jsem provedla konzervaci, byl během této práce zdokumentován a konzervační postupy podrobně popsány v konzervační zprávě. Materiál byl předán Regionálnímu muzeu v Míkulově, kde je uložen. Část tohoto materiálu je vystavena v rozsáhlé muzejní expozici věnované historii Mikulova a panství a dějinám dietrichsteinského rodu – v Galerii Dietrichsteinů.